

Л
Е
К
С
И
К
О
Н

ЛЕКСИКОН

ЗАГАЛЬНОГО
ТА
ПОРІВНЯЛЬНОГО
ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА

БУКОВИНСЬКИЙ ЦЕНТР ГУМАНІТАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Лексикон загального та порівняльного літературознавства є спробою створення масштабного довідкового видання, яке містить статті як з усього термінологічного, так і з тематичного аспекту літературознавства. При підготовці "Лексикону" авторський колектив та укладачі опиралися на багатовікову традицію створення загальнолітературних довідників та довідників з порівняльного літературознавства. Цей довідник є першим українським літературознавчим довідником, який охоплює літературу всього світу, проблеми її історії та порівняльного літературознавства.

Анатолій Вокляк

"Lexicon of General and Comparative Literary Studies" is the first attempt at creating an inclusive reference work in the field of literary studies. It contains articles on both terminological and thematic aspects of literary studies. In preparing the "Lexicon", the editorial staff relied on the long tradition of general literary reference works and comparative literary studies reference works. This dictionary is the first Ukrainian literary studies reference work that covers the world literature, its history and comparative literary studies.

ЛЕКСИКОН

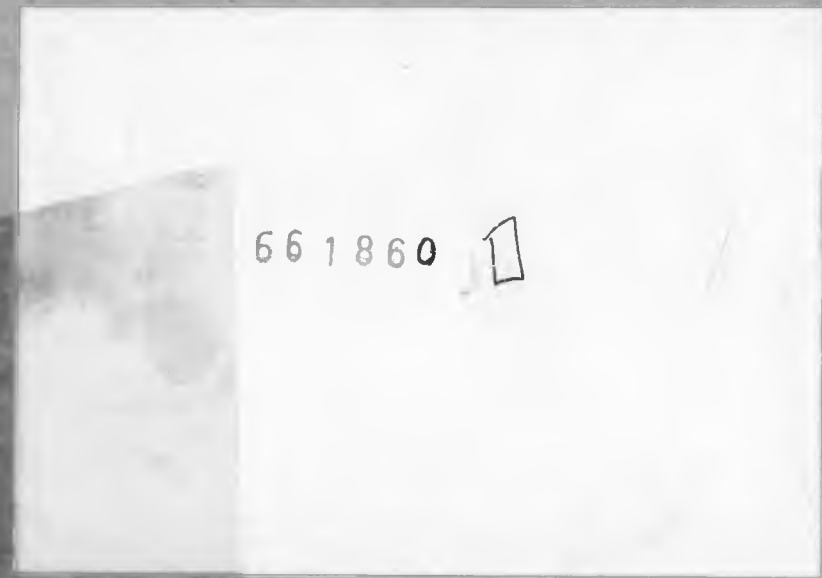
ЗАГАЛЬНОГО

ТА

ПОРІВНЯЛЬНОГО

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА

Das Lexikon der allgemeinen und vergleichenden Literaturwissenschaft stellt den ersten Versuch eines umfassenden komparatistischen Nachschlagewerkes dar, das sowohl terminologische als auch thematische Aspekte der Literaturwissenschaft abdeckt. Bei der Vorbereitung des "Lexikon" stützte sich das Redaktionsteam auf die lange Tradition der allgemeinen Literaturlexika und der Lexika zur vergleichenden Literaturwissenschaft. Dieses Wörterbuch ist das erste ukrainische Literaturwissenschaftswörterbuch, das die Weltliteratur, ihre Geschichte und die vergleichende Literaturwissenschaft umfasst.

661860

Золоті
Литаври
Чернівці
2001

661860

0-88-17-88-0

реалізму) "іст. факти" можуть виявлятися хибними (напр., в укр. л-рі — в п'єсах О.Корнійчука "Загибель ескадри", "В степах України", в рос. л-рі — в романах О.Фадєєва "Молода гвардія", П.Павленка "Шастя"). В цьому випадку неправда офіційно видається за правду і служить для досягнення певної політ. мети.

Натуралісти (Е.Золя, бр. Гонкури, М.Успенський, Г.Запольська, та ін.) взагалі відмовлялися від В., прагнучи до точної документованості літ. твору і вважаючи, що "вел. мист-во повинно бути наук. і безособовим" (Г.Флобер).

Підхід модерністів до В. був зовсім іншим. Л-ра і мист-во **модернізму** пішли далі від романтиків шляхом звільнення В. від реалій життя. В їх тв. він є наслідком мислення про цей світ (за висловленням П.Пікассо), вільний політ фантазії. Разом з тим, він серйозно відрізняється від **наукової фантастики**. Напр., романи Ж.Верна, Г.Дж.Веллза, які, хоч і змальовували такі явища, які здавалися надзвичайними і яких в реальності не було (елемент надзвичайності, дивовижності, певною мірою понадприродності має вирішальне значення для визначення фантаст. тв.), але всі ці явища в принципі могли б бути в реальності (багато з них вже дійсно існує), науково вони виправдані. Модерністи ж намагалися створити нову реальність, нові **міфи**, не перетворювати дійсність, але створювати власну. Прикладами можуть слугувати картини А.Матісса, П.Пікассо, К.Малевича та ін. малярів, проз тв. В.Брюсова, М.Кузміна та ін. письменників. За словами О.Вайлда, "мист-во — дзеркало, що відображає того, хто в нього дивиться, але зовсім не життя". Якщо, напр. М.Прішвін ототожнював казку з реальністю, а В. — з правдою, писав про виховну роль мист-ва, то Вайлд, навпаки, зосереджував увагу на некорисності мист-ва та виступав проти "культу фактів".

Повністю відходить від цього культу і широко розповсюджений у 80-і — на поч. 90-х рр. ХХ ст. в багатьох країнах світу жанр **фентезі** (У.Толкієн, С.Кінг та ін.), що являє собою повністю звільнену від реальності, комплексу "правдоподібності", фантастику, більш схожу на вел. літ. казку. Хоча В. у фентезі пов'язаний з міфологією, різними фольклор. сюжетами, але цей зв'язок є лише поштовхом до В. другого рівня і майже не обмежений трад. формами.

Взагалі, придивившись до різноманітних напрямів, течій в малярстві, л-рі нашого століття (**імпресіонізм, естетизм, неоромантизм, імажизм, імажинізм, акмеїзм, футуризм, експресіонізм, ексистенціалізм, поп-арт, соц-арт** та ін.), можна з впевненістю сказати, що ХХ ст. — період розквіту різних форм худож. В. В цей час зростає також інтерес до психол. суті В., про що писали З.Фройд, К.Юнг та деякі ін. вчені.

Культури Сх. або Африки й деяких ін. регіонів, в яких ніколи не вимагалось такого естет.

критерію, як *мімесис*, подають численні зразки вільного фантазування, тут В. грає набагато конструктивнішу роль, ніж в європ. культ. регіоні.

Юрій Ткачов

ВІДРОДЖЕННЯ, або **РЕНЕСАНС** (франц. Renaissance) — самобутня цілісна іст.-культ. доба переходу від Сер-віччя до Нов. часу, яка відзначається надзвичайно потужним сплеском інтелектуально-креативної енергії та стрімким злетом твор. духу, що явив себе у вишуканій досконалості **сонетів** Ф.Петрарки, неосяжній чарівності "Мони Лізи" Л. да Вінчі, філос. смутку геніальних трагедій В.Шекспіра.

Синтезуючи ант. та сер-віч. традиції, Ренесанс не тільки сформував оригінальний якісно нов. тип культури, але й створив плідні стимули подальшого культуротворення, накреслюючи магістральні шляхи багатівікового розвитку європ. цивілізації.

Іманентна сутність ренесансного типу культури зумовлена тим, що створюючи зону взаємного контакту двох основоположних начал європ. духовності (античності та християнства), він постає водночас і як тип *перехідний*, і як тип *новаторський*. Ця амбівалентність спричинює глибинні внутр. протиріччя, і певну типол. цілісність даного типу культури, який зачаровує необмеженою розкутістю твор. уяви, грандіозністю інтелектуальних прозорь і вражає тим, що полярні сторони людського буття ("верх" і "низ") одержали статус рівноправних об'єктів мист. уваги.

Ренесанс характеризується універсалізмом (міцною спаяністю, відносною нерозчленованістю культ. аспектів), а також певними просторово-регіональними та хронологічними відмінностями нац. проявів.

Ренесансознавство — сукупність різноманітних гуманітарних студій, об'єктом дослідження яких виступає доба В., взята як цілісність чи у будь-якому із своїх багатогранних аспектів — і на зорі свого існування (Лібри, Ж.Мішле, Г.Фойгт, Я.Буркхардт, П.Біцилли та ін.), і на суч. етапі розвитку має яскраво виражений дискусійний характер. Стартовою точкою процесу вивчення В. вважають етико-філос. та естет. праці ренесансних мислителів (зокрема Л.Валли, Л.Б.Альберті, Ульріха фон Футтена, Еразма з Роттердаму, Н.Макиавеллі, М.Фічіно та ін.), які не тільки чітко усвідомлювали принципову відмінність своєї доби від попередніх, але й намагалися окреслити сутність тих сусп.-політ., світоглядних і духов. змін, безпосередніми свідками яких вони виступали. Потужний масив саморефлексій, відгомін численних дискусій, що проривався на сторінки тогочасних літ. тв., є по суті своєрідним "поглядом із середини", який дозволяє наблизитися до хронологічно віддаленої культ. доби, відчутти нервово напружене пульсування сусп. думки, затамувати подих від передчуття несподіваних знахідок і відкриттів.

Слово "ренесанс" (*renascita*) ввів до наук. обігу італ. історик мист-ва Дж. Вазарі ("Життєпис найвизначніших живописців, скульпторів та зодчих", 1567). Він використав цей термін для означення нов. фази в історії малярства, що воскресила ант. норми прекрасного і знаменувала собою остаточне подолання кризових явищ, характерних для попередньої стадії розвитку мист-ва (стадії суцільного занепаду). Як термін поняття "ренесанс" фігурує на тих сторінках другого видання "Загальної словника" (1701) А.Фюрет'єра, де йдеться про історію малярства. Розширенням семантичних меж терміну завдячуємо авторові "Історії математичних наук в Італії з часів Ренесансу" (1838) Лібри, який уперше застосовує поняття *renaissance* для характеристики духов. розвитку у певній хронологічний період. Чіткої конкретизації, загальнокультурологічної інтерпретації термін набуває 1855, коли виходить друком "Відродження" Мішле, де зроблено перший крок до концептуального осмислення сутності тих культуротвірних процесів, що розгорталися у Зх. Європі XIV — XVI ст., і сформульовано *провідні мотиви Ренесансу* — твердження цінності змєного буття, апологетика індивідуалізму, відкриття нов. уявлень про світобудову і місце людини в ній. Перша спроба комплексного наук. аналізу проблем ренесансного гуманізму — провідної ідеології доби — була здійснена 1859 Г.Фойгтом у монографії "Відродження класичної древності, або Перше століття гуманізму". Що ж до славнозвісного "міфу про В.", наріжні камені якого заклалися ще самими гуманістами, то його формуванню значною мірою сприяла фундаментальна праця швейцарського історика культури Я.Буркхарта "Культура Італії в епоху Відродження" (1860). Ця кн. не тільки створила, так би мовити, хрестоматійний образ Ренесансу (*розквіт мистецтв — оптимістична тональність сусп. настроїв — культ античності — апологетика освіченості та індивідуалізму — Вел. географічні відкриття — нова картина світоустрою — світськість культури — обмирщення рел. свідомості — нове розуміння змєного призначення особистості*), а й запустила надзвичайно потужний механізм наук. полемізування, покликаною, з од. боку, уточнити, скорегувати і доповнити буркхардтівську візію В., заповнюючи ті "білі плями", яких чимало на створеному Буркхардтом полотні. з ін. — концептуально переосмислити деякі з положень, обґрунтованих швейцарським вченим. Хвилі дискусій навколо проблематики Ренесансу, які сколихнули інтелектуальний простір гуманітарних наук ще наприкінці XIX — поч. ХХ ст. (Г.Тодє, К.Бурдах, Л.Куражо, О.Ренаде, Е.Джудичи, Й.Гейзінга та ін.), не затихають протягом багатьох десятиліть, сприяючи кристалізації чітких концепцій.

На сьогодні остаточно з'ясовані соціокульт. та гносеологічні передумови Ренесансу, сутнісний зміст та іст. перспектива кардинальних змін, що відбувалися в європ. інтелектуально-духов. просторі за часів В.

Виникнення та стрімкий розвиток ренесансних тенденцій безпосереднім чином пов'язані з зародженням ранньокapіталістичних відносин, що прийшли на зміну феодалізму, який вже майже вичерпав власні потенції. Розхитування усталених корпоративно-станових кордонів, напружено драм. зіткнення приватних, громадських, рел.-конфесійних та державних інтересів, стрімкий розвій мануфактури і мережі нов. сусп. відносин, пошквалювання торгівлі, а також інтенсифікація політ. життя — все відкривало широкий обрій перед енергійним і активним індивідуумом, що усвідомлював і сміливо відстоював власне право на ініціативу. Відбувалося "пробудження самотності духу" (Г.В.Ф.Гегель), а людська особистість, її внутр. світ і багатоманітність її зовн. проявів постали рівноцінними об'єктами мист. уваги. Долаючи ієрархізм сер-віч. мислення, згідно з яким благородство корелювалося зі знатним походженням, ренесансні гуманісти обґрунтували принципово відмінний погляд на природу шляхетності й висунули ідеал яскравої, сильної, гармонійної особистості, яка органічно поєднує внутр. духов. красу, вихованість, ерудицію і етико-моральну досконалість. Такий тип людини, що прийшов на зміну сер-віч. ідеалам (святий, аскет-ченець, воїн-лицар), був спроможний зійти на підготовлений для нього п'єдестал — стати справжнім "вінцем творіння".

Суттєво трансформувалися і уявлення про універсум. Сер-віч. доктрина, що спиралася на концепцію світобудови, сформульовану й обґрунтовану Августиним Блаженним, почала здавати свої позиції під натиском гуманістичної філософії та природничих і точних наук, які розвивалися надзвичайно стрімкими темпами. За словами тогочасного філософа П.Рамуса, "... впродовж одного сторіччя суч. наука здійснила більш грандіозні та успішні кроки, ніж наші предки протягом попередніх чотирнадцяти віків". Птолемеївська картина світоустрою (геоцентризм), освячена авторитетом Арістотеля і Кат. Церкви, не витримала конкуренції з нов. уявленнями, які репрезентувалися у космологічних теоріях М.Коперніка, Дж.Бруно, Г.Галілея, і врешті-решт поступилася місцем геліоцентричній системі. Подорожі відважних мореплавців, найвідомішими з яких були Х.Колумб, В. да Гама і Ф.Магеллан, привели до Вел. географічних відкриттів, вел. як за масштабністю, так і за іст.-культ. ролю. Ці відкриття істотно розширили обрії відомого тогочасним європейцям світу і довели, що Земля має форму кулі. Руйнування ст. системи географічних та космографічних уявлень супроводжувалося зростанням скептицизму і критицизму щодо теологічних догм, а також

активізацією еретичних рухів, спрямованих на реформування інституту Римо-Кат. Церкви. Поширення вільнодумства, боротьба зі схоластикою, формування і розквіт гуманістичної ідеології стимулювали **секуляризацію** мист-ва та сприяли подоланню духов. монополії Кат. Церкви. У центрі нов. системи культ. цінностей було поставлено зем. життя людини, величності і прекрасної у своїй індивідуальності.

Кардинальні зміни спостерігаються в усіх сферах життя 3х. Європи — утворюються централізовані нац. держави, формуються і набувають високого статусу нац. мови: трактати "Роздуми у прозі про нар. мову" (1525) П.Бембо, "Захист і ушляхення франц. мови" (1549) Ж. дю Белле, "Захист поезії" (1595) Ф.Сідні та ін. — відбувається становлення нац. л-р, нац. за формою, за духом, за масштабністю.

Для абсолютної більшості ренесансних л-р 3х. та Центр. Європи характерні спільні риси (культ. античності, орієнтація на зображення повноти земного життя, інтерес до реальної людини) і близькі за іманентною сутністю принципи худож. мислення. Це дозволяє вважати Ренесанс провідним напрямом европ. л-ри XIV — поч. XVII ст.

Якщо для сер-віч. творців, в худож. просторі яких відбувалася "спіритуалізація прекрасного" (В.Татаркевич) і структурувалися основи психологізму, провідними способами худож. відтворення дійсності виступали **символ**, **алегорія**, **знак**, то ренесансні митці, змальовуючи реальний світ як самоцінний, оригінальним чином поєднували реаліст., життєво-правдиве та міфол., містичне в єдину цілісність (М.Ігнатенко), яка поставала і органічно-гармонійною, і, водночас, сповненою внутр. діалогізмом.

Адекватне розуміння специфіки худож. мислення В., яке визначає характер образотворчості ("на реальне падає відблиск ідеального, а ідеальне ніби набуває реального буття" — Д.Наливайко), не можливе без урахування концептуальної сутності таких принципово важливих для ренесансного мисленнево-психол. континууму моментів як роля античності та Сер-віччя. Втім, суч. літ.-знавство орієнтується не так на пошук однозначної відповіді на це по суті риторичне запитання, як на з'ясування характеру засвоєння ант. і сер-віч. складників культурою В., на вивчення механізмів реалізації генетичного резонансу в процесі культуротворення. У дослідженнях В.Руттенбурга, Б.Пурішева, А.Горфункеля, К.Шахової, Д.Наливайка, М.Баткіна та ін. переконливо продемонстровано потужні культуротвірні потенції ренесансної орієнтації на античність, виявлено й проаналізовано ті евристичні зрушення, що відбулися у семантичному арсеналі культури Новочасся завдяки відродженню ант. топіки. У працях О.Лосева, С.Аверінцева, С.Стама, І.Ельфонда, М.Ігнатенка та ін. з'ясовується генезисна спорідненість Ренесансу та Сер-віччя на рівні худож. мислення.

визначається характер впливу христ. традиції, національної готики, фольклору на культ. парадигму В.

Ренесанс — цей найпарадоксальніший у світ. історії тип культ. процесу — надає греко-рим. древності високого культ. статусу, оновлює її здобутками Сер-віччя, здійснюючи при цьому надзвичайно "потужний ривок уперед, зберігаючи культурну орієнтацію назад" (М.Петров).

Структурування чітких уявлень про В. не можливе без з'ясування співвідношення таких понять, як "гуманізм" та "Реформація", визначення хронологічних та географічних меж Ренесансу, аналізу проблем типології та своєрідності нац. ренесансів.

Наголошуючи на неправомірності ототожнення гуманізму (і ширше — Ренесансу) та Реформації і піддаючи критиці прагнення деяких вчених проголосити процес контрреформації "катол. Відродженням" (Дж.Тоффані), прибічники клас. концепції В. (В.Руттенбург, Горфункель, І.Черняк, Наливайко) переконливо демонструють, що попри спільність цих онтологічних і до певної міри гносеологічних передумов, що сприяли В. і Реформацію, ці явища мали принципово відмінну природу, характер розвитку й іст.-культ. наслідки. Гуманізм — ідеологічна доміна В. — проголосив антропоцентризм, свободу мислення, звільнення людини від диктату церк. догматизму своїми провідними засадами. Як рання форма нов. світогляду, гуманізм дійсно був одним з чинників, що сприяли розгортанню Реформації — рел. руху, опозиційного Римо-Кат. Церкві. Втім, навіть тоді, коли гуманізм звертався до осмислення рел. проблематики, він мав підкреслено світський характер, в той час як Реформація, залишалася рухом суто рел. Цей контраст простежується в культурі Італії, хоч і тут гуманістичний рух не був однорідним і пройшов декілька етапів іст. розвитку (Треченто, Зріле чи Високе В., кризова фаза — Чинквеченто).

Гуманізм не можна забарвлювати ні у антихрист., ні у прокат. тон: як ідеологія, серцевиною якої є антропоцентризм і учення про свободу волі, він хоч і розглядав людину поза теологічною схемою буття, втім не ставив під сумнів концепт віри і не заперечував христ. догматику. Особливе місце посідає проблема христ. етики у т.зв. христ. гуманізмі: Еразм з Роттердаму (псевдонім Герта Гертсена), Т.Мор, Г.Бюле, Лефевр д'Етапль, — який, не поділяючи ні догматично-формального (ревні католики), ні містико-афектаційного (ревні протестанти) розуміння релігійності, залишався при цьому, за влучним виразом франц. дослідниці М. де ля Гарандері, своєрідним "гуманістичним християнством". Отже, і Реформація, і контрреформація були своєрідними рел. реакціями на гуманістичне вільнодумство, хоча шляхи розвитку гуманізму у XVI ст., особливо у Франції, Німеччині та Нідерландах, виявились різноспрямованими і специфічними.

Питання про хронологічні та географічні межі доби В., як і проблема **типології** та своєрідності нац. ренесансів, залишаються об'єктом наук. дискусій. Полемиуючи із концепціями "медієвізації" та "готизації" В. (Е.Жильсон, Й.Гейзінга, Г.Вейзе, А.Гаузер та ін.), суч. науковці наголошують на необхідності суворого дотримання принципу історизму та чіткого усвідомлення нетотожності понять "Ренесанс" (як доба), "ренесанс" (як літ. **напрямок**) та "ренесансний стиль" л-р та мист-ва. Хронологічні межі функціонування згаданих понять не збігаються, і ігнорування цього факту ймовірно і виступає однією з гносеологічних передумов виникнення теорій, які безмежно розсувають часопросторові кордони доби В. або ж ототожнюють пізній ренесанс із **маньєризмом** чи раннім **бароко**.

Прибічники клас. концепції В. вважають, що Ренесанс мав місце виключно в 3х. і Центр. Європі (в Італії XIV — XVI ст., в ін. нац. культурах — II пол. XV — поч. XVII ст.). Втім, у літ.-знавстві 60-х рр. було висунуто гіпотезу, яка згодом набула популярності і структурувалася в "теорію всесвітнього В." (акад. М.Конрад). Її сутність в тому, що Ренесанс репрезентується як явище дискретне, яке наче хвиля прокотилося потужним потоком зі Сх. на Зх., від Китаю (VIII ст.) до Англії (XVI ст.) і спричинило однотипні явища в культурах сх. та зх. країн. При такій інтерпретації іст.-культ. етап, який зветься добою В., постає як закономірна і немінуча фаза іст. розвитку будь-якого народу, котрий мав довготривале, безперервне і сповнене визначного культ. змісту життя.

Ідея "Ренесансу без берегів" мала вельми широкий резонанс: започаткований Конрадом нетрад. підхід до розуміння В. призвів до "параду ренесансів" — тобто спричинив появу і стимулював розробку концепцій, які обґрунтовують правомірність розгляду автохтонних і відображених (вторинних) ренесансів: кит. (Конрад, Б.Вахтін, О.Фішман, Л.Позднеєва), кор. (А.Тен), ірано-таж. (І.Брагинський, В.Нікітіна), інд. (С.Челишев, І.Рабинович), тур. (Р.Моллов, І.Бороліна), вірм. (В.Чалоян), азерб. (А.Гаджиев), груз. (В.Чантурія, Ш.Хідашелі, І.Кенчовшілі, Н.Натадзе, Е.Хінтібідзе).

Науковці, що стоять на позиціях клас. концепції В. і не погоджуються з теорією всесвітнього В., єдині у визнанні правомірності виокремлення таких нац. моделей ренесансного типу культури, як італ. (XIV-XVI ст.), нім. (кін. XV-XVI ст.), нідерландська (XVI ст.), франц. (2-а пол. XV-XVI ст.), англ. (кін. XV — поч. XVII ст.), ісп. (остання чверть XV — 1-а пол. XVII ст.), далматинсько-дубровницька (кінець XV-XVI ст.), чес. (XV-XVI ст.), поль. (XV-XVI ст.).

В Італії, яка є колыскою гуманізму, ренесансні тенденції виникли на межі XIII-XIV ст. (Данте). Етапи розвитку італ. л-ри В. пов'язані з

розгортанням гуманістичного руху. У жанр. системі італ. **Відродження** чільне місце посідають **новела** (Дж.Боккаччо, Дж.Ф.Страпарола, Л.да Порто, М.Банделло, Чинтіо), **лірика** (сонети Петрарки), **поема** (Боккаччо, Л.Пульчі, М.М.Боярдо, А.Аріосто, Т.Тассо), **роман** (психол. — "Елегія Мадонни Фьяметти" Боккаччо, пасторальний — "Аркадія" Я.Саннаццаро), **діалог** (Л.Бруні, П.Браччоліні, Валла, К.Ландіно, К.Салютаті), трактат (Піко делла Мірандола, А.Поліціано, Макиавеллі).

Становлення ренесансного типу культури у Франції проходило під впливом як ідей італ. гуманістів, знайомство з якими відбувається вже наприкінці XIV ст., так і "галльської" традиції вільнодумства. Активізація гуманістичного руху припадає на XVI ст. і пов'язана з діяльністю таких майстрів слова, як Г.Бюде, К.Маро, Маргарита Наваррська, Ф.Рабле, Агріппа д'Обіньє, М.Монтень та поети Плеяди, очолювані П.Ронсаром та Ж. дю Белле. Франц. л-ра останньої чверті XVI ст. позначена зростанням скептицизму щодо гуманістичної віри у необмежені можливості індивідуума знайшло втілення в есеїстичних "Дослідах" (1580-1588) Монтеня.

Розквіт ренесансної л-ри у Німеччині та Нідерландах відбувається в атмосфері зростання реформаційних настроїв, що зумовило домінування крит.-сатир. тенденцій в творчості Ульріха фон Гуттена, С.Бранта, Г.Сакса, Еразма з Роттердаму. Найвизначнішими нім. тв. цієї доби вважають оригінальну пам'ятку гуманістичного письменства "Листи темних людей" (1515-1517), "Цікаву книжку про Тіля Ейленшпігеля" (1516) анонімного автора, публіцистику М.Лютера і Т.Мюнцера. Щодо твор. здобутків двох останніх, які були активними діячами Реформаційного руху, то їх доцільніше співвідносити з т.зв. л-рою Реформації (а не Ренесансу).

Яскравою самобутністю і оригінальністю позначена англ. модель В. Перші паростки ренесансних тенденцій з'явилися ще за часів Дж.Чосера (1340-1400), однак подальше їх зростання було настільки уповільненим, що остаточне становлення ренесансного типу культури відбулося тут лише у XVI ст., тобто розквіт англ. В. хронологічно майже збігався з поч. і успішним завершенням тюдорівської Реформації. Це накладало відбиток і на характер англ. гуманізму, що відзначався жвавим інтересом до світської теології та христ. етики, і на ставлення англійців до інокульт. духов. надбань, яке відзначалося морально-етич. критичизмом й упередженістю і незрідка супроводжувалося бажанням кинути виклик ант. чи тогочасному континентальному зразкові.

Жанр. палітра виявляється навдивовижу барвистою: інтенсивний розвиток проз. жанрів — роману (Дж.Гаскойнь, Дж.Лілі, Ф.Сідні, Т.Лодж, Р.Грін, Т.Неш, Т.Делоні), новели

(В.Пейнтер, Дж.Фентон, Дж.Петті), трактату (Т.Елліот, Р.Ешем, Р.Рекорд, Ф.Бекон), **памфлету** (Дж.Нокс, Дж.Ейлмер, Грін, Неш, Т.Деккер), хроніки (Р.Голіншед, Дж.Спід, Дж.Стау), **літературної біографії** (Дж.Бейл, Дж.Кавендіш, В.Ропер, Ф.Гревіль) супроводжується блискучим розвоєм лірики (Е.Спенсер, Сідні, Шекспір, Дж.Донн) та безпрецедентним розквітом **драматургії** (К.Марло, Шекспір, Б.Джонсон). У митців, що репрезентують пізню фазу англ. В. (Шекспір, Т.Гейвуд, Дж.Вебстер, Лодж, Донн та ін.) відчутною є стильова поліфонія, що зумовлено поєднанням характерних рис Ренесансу, маньєризму і раннього бароко. Англ. авторам вдалося максимально точно й майстерно передати "зворотний бік ренесансного титанізму" і траг. присмак розчарувань у ідеалах високого В., які були проголошені та оспівані їх континентальними "сучасниками".

В Іспанії та Португалії, які завдяки інтенсивній колонізаторській політиці та успіхам мореглавлів стали у XV-XVI ст. своєрідним "перехрестям трьох культур", формування ренесансних тенденцій відбувалося у специфічних умовах (ісп. абсолютизм, колоніальна експансія, Реконкіста, інквізиція, ідеологічні переслідування інакомислячих). Репрезентативними жанрами ісп. В. були **лишарський, шахрайський** (пікарескний) та пасторальний **романи** (відповідно, анонімний "Амадис Галльський" (1508), анонімний "Життя Ласарільо з Тормеса" (1554), "Діана" (1558) Х. де Монтмайора, героїчна драма, **комедія плаща та шпаги** (Л. де Вега). Шедевром є роман "Дон Кіхот" (1605-1615) М. де Сервантеса, який відзначається глибинним філос. змістом, жанр. новаторством, синтезом ренесансних і барокових тенденцій.

Розвиток ренесансної культури у зх-слов'ян. і пд-слов'ян. світі пов'язаний з творч. і громадською діяльністю таких особистостей як Я.Гус, Я.Благослов, Я.А.Коменський (Чехія), М.Рей, Я.Кохановський, Ш.Шимонівич (Польща), М.Марулич, Ш.Менчетич, Д.Држич, П.Зоранич, Маріо Каботі (Далмація і Дубровник).

Духов. розвиток сх-слов'ян. народів у XV-XVI ст. абсолютно більшістю науковців співвідноситься із сер-віч. типом культури. Втім, існує декілька взаємовиключних концепцій так званого "рос. Ренесансу", який на думку деяких вчених відбувався у XVI ст. (А.Боголюбов), ін. — у XVII-XVIII ст. (І.Іоффе), чи, навіть, у 1-й третині XIX ст. (М.Бердяєв, В.Кожин). В цілому ж ця проблема залишається однією з найдискусійніших у ренесансознавстві.

Об'єктом наук. дискусій стали теорії білор. (С.Подокшин) та укр. В. (В.Яременко, В.Ісиченко, І.Паславський), в процесі полеміки з якими викристалізувалася доволі чітка і аргументована концепція. Згідно з нею в укр. та білор. л-рах XVI-XVII ст., які в основному зберігали сер-віч. структуру, мали місце ренесансні тенденції, що

проникали завдяки активним безпосереднім контактам сх-слов'ян. світу із Зх. (навчання молоді в ун-тах, розповсюдження друкованої продукції, діяльність поль. уніатів). У лат-мов. л-рі Галичини (Павло Русин, С.Оріховський), у київ. поетиках XVII-XVIII ст., в полемічній л-рі кін. XVI ст. — поч. XVII ст. (Христофор Філалет, Стефан Зизаній, І.Вишенький) відчувається знайомство з ідеями зх-європ. гуманістів. Більшість суч. науковців (В.Крекотень, Наливайко, О.Мильников, О.Циганок та ін.), єдині в думці, що наявність ренесансних первнів, рис і тенденцій у культ. процесі, який розгортався на теренах України, не є достатньою підставою для висновків про існування розвинутої ренесансної культури на укр. ґрунті.

Втім, тенденція безсистемного і довільного використання поняття Ренесанс у контексті вивчення сер-віч. культури країн Сх. та сх-слов'ян. світу XVIII-XIX ст. залишається відчутною, це надає особливої актуальності тим дослідженням, що орієнтовані на розробку ренесансологічної проблематики і націлені на конструювання абстрактно-теор. моделі В. Однією з вдалих спроб концептуального осмислення ренесансного типу культури є робота М.Петрова "Проблема Відродження у советській науці". Дискусійні питання регіональних ренесансів" (1989). У цьому дослідженні виокремлено й всебічно охарактеризовано ті провідні риси культ. розвитку, які в цілокупності й системній єдності, забезпечують можливість виникнення на теренах тієї чи ін. культури такого явища як Ренесанс. Згідно з концепцією Петрова інваріантними ознаками В. є: розквіт культури, що зумовлений надміром енергетичного потенціалу духовності нації на певному етапі її розвитку, наявність *перевороту* у культ. розвої (тобто такого зламу або зрушення, що спричинило появу і оформлення якісно нов. типу культури), *перехідність* (або межовий характер, який передбачає одночасну присутність нов. і ст., поступове зародження одних культ. первнів і відмирання ін.), радикальне оновлення культури в процесі *масштабної рецепції давн. традицій* (рецепції, яка передбачає не тільки відтворення й культивування древності, а й перетворення її на чинник, що стимулює рішучий відхід від сер-віч. традиційності й рух у напрямку Новочасся).

Здійснене суч. наукою з'ясування основ теорії Ренесансу має стати надзвичайно важливим кроком на шляху створення заг. типології нац. ренесансів та структурування органічної і цілісної концепції В., яка синтезувала б інтелектуальний досвід, накопичений багатьма поколіннями ренесансознавців.

Наталія Торкут

ВІДШТОВХУВАННЯ — докорінне концептуальне переосмислення першоджерел у процесі *рецепції* (*переробки, запозичення, наслідування, впливу*), внесення в ст. **сюжет** нов. змісту, аж до протилежного первісному. В. спричиняє зміну складників на всіх структурних рівнях. Досить часто худож. полеміка проти ідеологічної скерованості першотв. має місце при зверненні до ст.-завітних, нов.-завітних, **агіографічних** сюжетів. Так, сутність **ірої-комічної поеми** Вольтера "Орлеанська дівка" (1735) полягає в запереченні кат. культу святих. Основні рел. уявлення заперечуються в поемах Дж.Г.Н.Байрона "Каїн" (1821), сатир. повісті А.Франса "Повстання янголів" (1914), серії сатир. малюнків франц. графіка Ж.Еффеля.

Переосмислення соц. тенденції може йти в різних напрямках. Щодо цього показові тлумачення **легенд** про страшного розбійника в слов'ян. л-рах сер. XIX ст. У чеха К.Я.Ербена в баладі "Загорожеве ложе" (1853) та поляка А.Ю.Глінського в "Казці про доброго кміта, сина його Несподзянка й про Мадея" легенда має відповідно до церк. традиції рел.-моралістичне звучання. У М.Некрасова в поемі "Кому на Русі жити добре" (1862-76) — перетворюється на легенду про Кудеяра з антипоміщицьким рев.-демократичним забарвленням. Різна ідейна насага пояснюється конкретними особливостями нац. іст.-літ. процесів: більшою революційністю рос. л-ри того часу й відносно сильнішими рел. впливами в чес., а надто поль. л-рах. Казки І.Франка "Рубач" і "П'яниця" написано на матеріалі нар. варіантів тих самих легенд, що й нар. оповідання Л.Толстого "Чим люди живі" та Грішник, що кається". Однак ці тв. Франка і Толстого мають протилежне ідейно-моральне спрямування: Франкові казки містять внутр. полеміку, спрямовану на подолання толстовських ідей.

Докорінно переосмислюватися може й запозичений образ-персонаж. Гебр. сер-віч. легенди, що виникли як заперечення християнства, прославляли Юду як суперника Христа, що викрив брехню апостолів про воскресіння Христа. Й.В.Гьоте та низка нім. письменників змальовували Юду як ошуканого патріота.

Різновидом В. є гостро протилежне трактування образів іст. осіб, залежно від іст. умов, нац. приналежності та політ. поглядів авторів. Протилежне розуміння образу Петра I, а відтак проблематики рос. державності й рос.-поль.-укр. відносин знаходимо в поезіях А.Мішкевича, О. Пушкіна, Т.Шевченка. Як спостеріг свого часу В.Спасович, Пушкін відповів "Мідяним вершиком" Мішкевичеві, заперечуючи ту концепцію рос. державності та ролі Петра I в її становленні, що була розвинута поль. поетом у поезіях "До російських друзів", "Олешкевич", "Пам'ятник

Петру Великому". "Полтава" (1828) Пушкіна є певною мірою худож. запереченням валенродизму, що був започаткований іст. поемою Мішкевича "Конрад Валленрод" (1828).

Вільне ставлення письменника-реципієнта до першоджерела не обов'язково є запереченням, полемікою. В "Чуді святого Антонія" М.Метерлінка, "Адамі-творці" бр. Чапеків ідейне філос.-сатир. спрямування не заперечує першотв., націлено на цілком ін. об'єкти. Тут протосюжет через відомість й емоційну силу стає підґрунтям для створення нов. тв., що не має спільного з першотв. у ідейному змісті.

В. як засіб худож. заперечення може поєднуватися з "перелицюванням", **тревестуванням**, зміною мов.-стил. складників. Постають різновиди наслідування В.: **пародія, травестія, бурлеск, сучасний літературний апокриф**.

Анатолій Волков

ВІЗАНТІЙСЬКА ЛІТЕРАТУРА — л-ра Візантійської імперії (IV-XV ст.), створена давн.-грец. та серед.-грец. мовами. Її історія, як і історія візант. культури — найменш розроблений в літ.-знавчій науці розділ, позаяк тривалий час вона вважалася періодом занепаду ант. л-ри та культури. Вивчення В.л. розпочалося лише з 2-ої пол. XIX ст. Підсумком досліджень В.л. в XIX ст. стала капітальна "Історія візантійської літератури від Юстиніана до кінця Східноримської імперії (527-1453)" Карла Крумбахера (1827). Поширеною є думка про відсутність її самотності та посилення на суто богословський характер. Дослідження суч. візантологів спростовують таке твердження. У порівнянні з культурою пізньоант. часу візант. культура була більш розвинутою. Важливу роль в її формуванні відіграли численні культ. впливи та їх синтез на візант. ґрунті. Цьому сприяли традиції багатьох народів, які входили до складу імперії або мали з нею певні стосунки. На терені Візантії жили народи з оригінальною ст.-давн. культурою. На формуванні культури Візантії позначився вплив не тільки **геллінізму**, але й культур Сирії, Палестини, Єгипту, Ірану, арабів, вірменів, народів Мал. Азії, Закавказзя, Криму та частково слов'ян, які перебували в межах імперії. Це викликає труднощі у вивченні візант. культури, бо для з'ясування характеру й особливостей її необхідно часто звертатися до порівнювань з культурою ін. регіонів сер-віч. світу. Особливої ваги набуває метод типологізації. "Виявлення заг. та особливого у візант. культурі в порівнянні із Сх. та Зах., встановлення синхронності й асинхронності розвитку культури цих регіонів, їхньої схожості та розбіжності, протиставлення й взаємовпливу допоможе врешті-решт визначити не тільки тип візант. культури, її іст. "образ", але й її місце в культ. житті сер-віч. світу" (З.Удальцова).